

ФАЛЬКЛОР У РАМАНЕ БАЖЭНЫ НЕМЦАВАЙ «БАБУЛЯ»

Бажэна Немцава – чэшская пісьменніца эпохі Нацыянальнага Адраджэння. Ёй належыць вялікая заслуга у стварэнні вобраза чэшскага народнага нацыянальнага жыцця. Яе творы вылучаюцца праўдзівасцю, маральнай сілаю, жыццёвым аптымізмам. Яна адна з першых зачынальнікаў чэшскага рэалізму ў літаратуры, але ёй характэрна і рамантычнае бачанне свету. Пісьменніца моцна паўплывала на развіццё чэшскай літаратуры наступных дзесяцігоддзяў. Яе асоба і творчасць у гады другой сусветнай вайны дапамагалі чэхам выстаць і абуджалі годнасць, супраціўленне ворагам. Яе спадчына – сімвал народных каштоўнасцей. Сваімі творамі Немцава змагалася супраць сацыяльнай несправядлівасці на чэшскай зямлі.

Чэшская пісьменніца з’яўляецца аўтарам апавяданняў, аповесцяў, раманаў, казак, этнаграфічных нарысаў. Яна стваральніца чэшскай вясковай прозы. Аднак самы знакаміты твор Бажэны Немцавай – раман «Бабуля», які асобнай кнігай быў выдадзены ў 1855 г. з падзагалоўкам «Карціны вясковага жыцця». Жыццё вясковага люду было паказана ў будзённасці, але сам лад гэтага жыцця сведчыў пра найбагацейшыя і найлепшыя якасці чэшскага народа.

Над раманам пісьменніца пачала працаваць у канцы 1853 г., пасля смерці свайго любімага сына Гінэка, у часы, калі на яе звалілася шмат бед і няшчасцяў, калі яе апанавала галечка. У гэтыя часы яе муж пераследаваўся з-за палітычнай дзейнасці, таму многія знаёмыя адварнуліся ад неблаганадзейнай сям’і. Чэшскі літаратуразнаўца Фелікс Водзічка прыводзіць сведчанне, што ў сваіх лістах Немцава пісала пра тое, што знаходзіла ў працы над кнігай сапраўдную ўцеху, што яе ўспаміны пра дзяцінства і пра мілую бабулю давалі магчымасць перажыць складаную жыццёвую сітуацыю: *«Я збегла ў той адзінокі домік у маленькай даліне, да ног сваёй бабулі, а калі я чула яе разумныя словы, яе песні і казкі, калі тут перада мной паўставаў яе мілы вобраз, мне здавалася, што я дзяўчо, якое беге з вясёлымі думкамі па лугах, лесе і гаі, наведвае тыя шчырыя душы і забывае ў іх прысутнасці пра ўвесь астатні свет, пра ўсе яго нягоды»* [3, 581]. Такім чынам, можна меркаваць пра пэўныя суб’ектыўныя прычыны ўзнік-

нення гэтага твора. Але раман быў створаны таксама зыходзячы з патрэб тагачаснай чэшскай літаратуры. Беларуская даследчыца Ніна Рашэтнікава адзначае: «Бажэна Немцава напісала эпохальны, вечны твор. «Бабуля» належыць да тых шэдэўраў сусветнай літаратуры, якія могуць расказаць пра самыя глыбінныя працэсы ў душы народа» [2, 5].

Пісьменніцу ў дзяцінстве даглядала бабуля, Магдалена Новатна. Менавіта ёй і прысвечаны твор. Бабуля становіцца цэнтральным персанажам рамана. Са шматлікіх сведчанняў вядома, што Немцава хацела паказаць вобраз народа і шукала постаць, якая б увасобіла ўсё тое, што чэшская аўтарка бачыла ў сваім народзе. Цікавым з’яўляецца тое, што дзеянне ў рамане адбываецца на працягу аднаго года. Менавіта ў гэты кароткі перыяд згодна са зменамі пор года былі ўпісаны ўсе гадавыя святы, звычаі, абрады, гульні і павер’і, а ў цэнтры знаходзілася асоба бабулі. Твор пачынаецца з успаміна пра бабулю, а заканчваецца яе смерцю і ацэнкай яе жыцця. Бабуля часта ўспамінае пра мінулае, таму перад чытачом паўстае яе жыццё ва ўсёй яго паўнаце. Бабуля выступае тыповай прадстаўніцай народа, але нельга сцвярджаць, што сацыяльныя супярэчнасці вёскі становяцца ў рамане прадметам адлюстравання. Хутчэй пісьменніца праз вобраз бабулі сведчыць пра тыя каштоўнасці вясковага жыцця, якія могуць стаць прыкладам для ўсяго народа. Бабуля прыехала да сваёй дачкі дапамагаць даглядаць дзяцей. Аднак дачка жыве не ў вёсцы. Яе муж служыць у замку ў княгіні, таму асяродак дачкі, у якім яна бавіць час, адрозніваецца ад вясковага. Бабуля падтрымлівае стасункі з вясковымі людзямі, але ў іх жыцці не ўдзельнічае. Тое ж тычыцца і адносін бабулі і княгіні. Яна наведвае некалькі разоў замак, нават дапамагае княгіні ў яе стаўленні да прыёмнай дачкі, але бабуля нікому не падпарадкоўваецца, не паддаецца ўплывам іншых, жыве згодна са сваімі ўстаноўкамі на жыццё. Яна ўвасабляе здаровае сілы народа. Яна мае ў сваім характары глыбокую чалавечнасць, неэгаістычнасць, мудрасць. Гледзячы на пахаванні бабулі, якую праводзіла шмат людзей, княгіня называе яе «шчаслівай жанчынай».

Сама Бажэна Немцава бачыла сваю гераіню як «прадстаўніцу старачэшскага жыцця». Менавіта так яе ўспрымала і тагачасная чэшская літаратурная крытыка, якая лічыла, што поспех і сіла рэалізма Немцавай ў тым, што яна апісала выхаванне, мысленне і паводзіны бабулі ў гістарычна праўдзівым каларыту, які падае ідэалагічныя і рэлігійныя погляды знешняга свету тых часоў (1850-х гадоў). Тое, што вобраз бабулі звернуты не толькі ў мінулае, але і ў будучыню, паказана тым, што яна выступае ў рамане ў ролі выхавацелькі дзяцей, у ролі дарадцы княгіні і яе прыёмнай дачкі.

Асобую частку рамана займае фальклор, які на працягу ўсяго апаведу ўваходзіць у тканіну тэкста як важны складнік. Трэба падкрэсліць, што гэта невыпадкова, паколькі пісьменніца на працягу ўсяго свайго жыцця збіралася чэшскі і славацкі фальклор, пісала этнаграфічныя нарысы, якія

выйшлі некалькімі кніжкамі. Акрамя таго, Немцава пісала казкі, выкарыстоўваючы нацыянальны фальклорны матэрыял, таму ў творы вобраз бабулі мае казачныя рысы гераіні якой-небудзь бытавой казкі. Калі бабуля прыязджае ў фальварак Старая бялільня, то дзеці звяртаюць увагу на тое, што яна апранутая ў старадаўнія народныя строі: *«Разглядалі цёмны кажусок з доўгімі фалдамі ззаду, зялёную спадніцу ў складачкі, абынутую ўнізе шырокай стужкай. Падабалася ім чырвоная ў кветкі хустка, якую бабуля завязвала паўзверху белай. Дзеці прыселі на зямлю, каб убачыць чырвоную палоску на белых панчохах і чорныя чаравічкі»* [1, 11]. На працягу ўсяго рамана бабуля ніколі не апранаецца ў сучаснае адзенне. Гэта не аднойчы падкрэсліваецца па тэксту. Бабуля носіць каптан сваёй прабабкі і фартух сваёй маці. Перад сабой, згодна звычаю, бабуля запуская кацянят, куранят, частуе дзяцей вялікоднымі яйкамі і яблыкамі.

Галоўным бабуліным абавязкам па гаспадарцы становіцца выпечка хлеба, якую бабуля абстаўляе згодна з народнымі традыцыямі і прыкметамі. Яна заўсёды асвятляе дзяжу, потым хрысціць гатовае цеста. Пашана да хлеба выражаецца таксама ў тым, што пакуль «Божы дар не паспеў» [1, 13], ніхто не мае права заходзіць на кухню. Яна згадвае шмат прыкмет, звязаных у народзе з хлебам: так, трэба было з павагай ставіцца да крошак, хадзіць па іх было нельга і трэба было адпраўляць іх у печ, інакш *«душа ў апраметнай плакаць будзе»* [1, 13]. Скарынку адразаць бабуля не дазваляла, бо гэта значыла адрэзаць богу пяты. Любімым яе выслоўем было наступнае: *«Хто не ўмее добра абыходзіцца з хлебам, той не зможа гэтага рабіць і з людзьмі»* [1, 13]. Калі пачынаецца пажар, лічыла бабуля, трэба ў руці ўзяць хлеб, тады чалавек не разгубіцца.

Як нейкая казачная гераіня, бабуля ўмела вельмі добра абыходзіцца з жывёлай. Звяры і хатняя скаціна яе любілі і добра разумелі. Бабуля не дазваляла крыўдзіць нават чарвяка. Зімой бабуля сядзела ля калаўроту, а летам з верацяном на двары альбо ішла з дзецьмі на шпацыр.

Бабуля жыве згодна з уласнымі законамі. Так, пры сустрэчы з княгіняй, калі дзеці падаравалі апошняй кошык з суніцамі, бабуля гаворыць, што яна ніводнай ягады пасля смерці свайго дзіцяці ў рот не ўзяла. Яна распавядае пра звычай: *«...калі ў маці памірае дзіця, то не есць яна да дня святога Яна Хрысціцеля ні чарэшняў, ні суніц. Кажуць, што ў гэты час Маці Божая ходзіць па небе і адорвае ягадамі памерлых дзяцей. Дзіцяці, чыя маці не вытрымае і паесць ягад, Дзева Марыя кажа: «табе таму мала ягад дасталася, што твая маці з'ела». Вось і стрымліваюцца маці, баяцца есці ягады. Ну, а хто датрымаецца да Янавага дня, то і пазней лёгка не есці»* [1, 48–49].

У вусны бабулі Бажэна Немцава, як сапраўдная дзеячка Нацыянальнага Адраджэння, ўкладае словы любові да сваёй Радзімы і сваёй мовы. Расказваючы пра свой лёс, свайго мужа і дзяцей, бабуля ўспамінае, як ёй

пасля смерці мужа было прапанавана аддаць хлопца ў ваеннае вучылішча, а дзяўчат – у жаночае ў Прусіі. На словы княгіні, што пра дзяцей добра б паклапаціліся, бабуля гаворыць : «...але я стала б для іх чужою. Хто іх вучыў бы там любіць сваю Айчыну і роднае слова? Засвоілі б чужую мову, навучыліся б чужым нормаў і звычаям і назаўсёды забыліся на сваю кроў. Як я спавядалася б перад богам? Не, хто нарадзіўся чэхам, няхай пры чэшскай мове і застаецца» [1, 88].

Бабуля часта звяртаецца да народных прыкмет і вучыць ім дзяцей. «*Перад дажджом земляныя чэрві выпаўзаюць з зямлі на паверхню і рыюць сабе норкі, чорныя скарпіёны выглядаюць са сваіх дзірак, яшчаркі і павукі хаваюцца, а ластаўкі лётаюць нізка-нізка над самай зямлёй... А я вось пра надвор'е даведваюся па гарах ды па небе: пагляджу, ці ясныя вяршыні, якога колеру плывуць аблогі, і адразу бачу, калі будзе гарача, а калі непагадзь, вецер, град або снег» [1, 129].*

Бабуля паказана пісьменніцай яшчэ і выдатнай апавядальніцай. Яна расказвае дзецям пра прынцэс з залатымі зоркамі на лбе, пра рыцараў і прынцаў, ператвораных у львоў і сабак або нават у камяні, пра арэхі, у якіх знаходзіцца прыгожае ўбранне, пра залатыя замкі, пра моры, на дне якіх жывуць прыгожыя русалкі. Дзецям усе гэтыя цуды мрояцца за вокнамі іх адзінокага дамка. Яны бачаць чароўныя сады, палацы з каштоўных камянёў, вогненных птушак, пані з распушчанымі залатымі валасамі, блакітнае бурлівае мора, на хвалях якога гойдаюцца сірэны ў перлавых ракавінах. Зразумела, што сама Бажэна Немцава ўзяла гэтыя вобразы і карціны з тых фальклорных крыніц, якія яна збірала ў Дамажліцкім наваколлі і іншых мясцінах роднай зямлі.

Шмат месца ў творы займае апісанне каляд, Шчодрога вечару, розных абрадаў, звязаных з гэтымі святамі. Жанчыны пякуць каляднае печыва. Апісваецца, як дзеці збіраюцца ўслед за дарослымі трымаць пост да зоркі, каб убачыць залатое парася. «*На шчодры вечар кожны атрымліваў гасцінцы, нават птушкам і хатняй скаціне давалі здобныя булкі. Пасля вячэры бабуля брала патроху ўсяго, што падавалася на стол, і палову кідала ў рэчку, а палову закопвала ў садзе пад дрэвам, каб вада была чыстай і здаровай, а глеба – урадліваю. Крошкі яна збірала і кідала «ў агонь», каб «не нарабілі бяды» [1, 155].* Бажэна Немцава малое жывыя карцінкі таго, як дзяўчаты лілі свінец і воск, а дзеці пускалі ў місцы з вадою запаленыя свечкі ў шкарлупках ад арэхаў, што сімвалізавала чалавечае жыццё. Маці, дачка бабулі, разразала яблыкi на дзве паловы «на шчасце» і глядзела, якое жыццё будзе ў дзіцяці. Глядзела, якія зорачкі ўтвараюць семачкі, ці пацямнелыя яны, ці чыстыя, ці з усімі прамянямі сярэдзінка яблыка. Убачыўшы дрэнныя прыкметы, хвалявалася, ці знойдуць дзеці ў жыцці сваё шчасце.

Таксама згадваецца чэшскае свята «Тры каралі», свята пралляў «Доўгая ноч». Яно падрабязна апісваецца чэшскай аўтаркай. Расказваецца, як

выбіралі караля і каралеву, грала музыка. Калаўроты ўпрыгожваліся кветкамі. Кароль падносіў у дар сваёй каралеве фігурны хлеб у выглядзе верацяна з галінкай размарыну наверху. Папрадухі гатавалі добрую вячэру, спявалі, елі і пілі.

Далей надыходзяць святкаванні на млыне. Забіваюць парася, смажаць пончыкі. На дзень святой Дароты ў вёсцы рыхтуюць спектакль, дзе галоўнымі персанажамі з'яўляюцца кароль Дыяклеціян, святая Дарота, суддзя, кат і яго памочнікі. Адна і тая ж п'еса ставіцца кожны год, але ўсе глядзяць яе з цікавасцю, назіраючы, як паганец Дыяклеціян асуджае хрысцінку Дароту на смерць ад рукі ката. Акцёрамі звычайна выступаюць дзеці, якіх шчодро адорваюць на развітанне.

Далей наступае апошняя нядзеля Масленіцы. Немцава апавядае, як уся сям'я Прошкавых (гэта сям'я дачкі бабулі) катаецца на прыгожых санях са званочкамі. У апошні дзень Масленіцы з мітуснёй і гоманам прыходзяць пераапанутыя госці: *«На чале ішла падобная на няўкладнага мядзведзя Масленіца, якая была цалкам завешана гарохавай саломай. У кожным доме гаспадыня адрывала ад саломы трошкі і захоўвала, сухую галіну вясной клалі ў гусінае гняздо, каб гусцы лепей сядзелася на яйках»* [1, 160]. Зімовы час у творы апісаны як час вяселля і шматлікіх святаў. Аднак пасля яго бабуля спявала вялікапосныя малітвы і распавядала дзецям пра жыццё Ісуса Хрыста, апаналася ў цёмнае адзенне.

На пяты тыдзень паста дзеці і моладзь хавалі зіму і валачобнічалі. Бабуля рабіла «лета»: галінку вярбы ўпрыгожвала яечнымі шкарлупкамі і чырвонымі банцікамі. Дзяўчаты ішлі валачобнічаць. Рабілася і ўпрыгожвалася з дахавай саломы чучала, якое сімвалізавала зіму. Яно называлася Маржэна. *«Калі «зіма» была апанута, дзве дзяўчынкі павялі яе з млына над рукі, астатнія рушылі за імі. Размахваючы прыгожымі галінкамі вербалозу, усе спявалі:*

– Ідзі, зіма, з вёскі! Добры дзень, лета!» [1, 161]. Хлопцы ў гэты час скакалі вакол Маржэны, стараючыся сарваць з яе каптур, а дзяўчаткі яе абаранялі. Ля гаці яны сцягнулі з чучала сукенку і з радаснымі крыкамі кінулі сноп у ваду. *«Потым хлопчыкі і дзяўчаткі сабраліся разам і, павярнуўшыся назад, заспявалі: “Смерць плыве па вадзе, а новае лета да нас ідзе з чырвонымі яйкамі, з жоўтымі кулічамі”. Потым дзяўчаты зацягнулі: “Лета, лета, лета, дзе ты так доўга было? Ля студні, ля вады – рукі і ногі! Фіялкі і ружы цвісці не могуць, пакуль бог не дапаможа»* [1, 162].

У перадвельікодную сераду бабуля заносіла калаўрот на гарышча. Гэта было знакам для ўсёй сям'і, што надыходзіць новая пара. Свята Вялікадня і звязаныя з ім абрады і дзеянні – адны з цэнтральных у кнізе. Вербная нядзеля, чысты чацвер былі важнымі святамі на Старой бялільні. Перадвельікодная субота ўся была прасякнута працаю на кухні, у двары, у святліцы. Панядзелак на святым тыдні быў цяжкім днём для жанчын, таму што

ўсе мужчыны, што прыходзілі валачобнічаць, мелі права біць іх вярбою, «каб блохі не кусаліся».

У рамане чэшская пісьменніца не толькі падрабязна апісвае многія народныя абрады і звычаі, але прыводзіць прыказкі, прымаўкі. Часцей за ўсё яна ўкладае іх у вусны бабулі. Таксама некалькі разоў праявілі матэрыял перарываецца лірычнымі народнымі песнямі і вершамі, якія спяваюць і прамаўляюць персанажы з рознай нагоды. Так, калі хлопцы выразаюць свістулькі ў лесе, яны прыгаворваюць:

*Рабіся, свістулька,
Калі не будзеш рабіцца,
То паскарджуся на цябе князю,
Аён табе так дасць,
Што адляціш да залатога збана.
Гуш, гуш, гуш,
Утыкаем у цябе нож,
Выразаем у цябе душу, утыкаем у цябе сцізорык,
Будзеш спяваць, як птушка [1, 168].*

Таксама Бажэна Немцава ўстаўляе ў раман песні Вікторкі, любоўныя песні, вясельныя, якія спяваліся рознымі ўдзельнікамі і гасцямі на вяселлі Крыстлы:

*Дзе, галубка, лётала,
Ах, лётала,
Ты ж белае пёрышка запэцкала,
Ах, запэцкала [1, 240].*

У летні час галоўнымі для бабулі былі свята Сёмухі, калі дом усярэдзіне і звонку ўпрыгожваўся галінкамі бярозы; Свята Цела Хрыстова, Янаў дзень. Але яны толькі згадваюцца пісьменніцай. Аднак многія старонкі яна аддае апісанню жнівеньскага свята дажынак, якое для ўсіх сялян і нават паноў было вельмі значным. У гэтым свяце ўдзельнічала княгіня і іншыя знатныя і заможныя людзі наваколля. Моладзь збіралася на зялёным траўніку. На калёсы клаліся снапы, грывы коней упрыгожваліся стужкамі. Дзяўчаты ўзлазілі на снапы. Астатняя моладзь станавілася парамі за калёсамі. «Жняцы трымалі ў руках снапы і косы, жнеі – сярпы і граблі. У гарсажах дзяўчат былі букеты з каласкоў, валошак і іншых палявых кветак; хлопцы ўпрыгожылі кветкамі шапкі і капелюшы. Пахолак узмахнуў пугаю, пагнаў каня, жанчыны пачалі спяваць і спявалі аж да самага замка» [1, 235]. Потым віншавалі княгіню з завяршэннем жніва і багатым ураджаем. Княгіня карміла і паіла жней. Усе танчылі і спявалі.

Такім чынам, можна зрабіць выснову, што ўвесь твор будзеца згодна каляндарна-абрадаваму прынцыпу сялянскага года. Дзеянне пачынаецца ўвосень і заканчваецца таксама восенню. Чэшская пісьменніца паказвае, што жыццё бабулі, сялян, жыхароў Старой бялільні падпарадкавана гадавому прыроднаму кругавароту язычніцкіх і хрысціянскіх святаў, якія яны шчыра блюдуць і лічаць для сябе непакіснымі. Вельмі вялікая ўвага ў творы надаецца апісанню святаў Вялікадня, каляд, дажынак і апісанню вясельнага абраду, прыводзяцца лірычныя песні, асабліва шмат вясельных песень. Пісьменніца падае шмат этнаграфічных дэталей, таму можна сказаць, што яе твор сапраўды ўтрымлівае ў сабе багаты фальклорны матэрыял. Фальклорныя элементы апавяду дапамагаюць стварыць «карцінкі вясковага жыцця», да чаго, уласна, імкнулася чэшская аўтарка. Літаратурная мова ўзбагачаецца ў творы народнай фразеалогіяй і стылістыкай. Раман «Бабуля» Немцавай, дзякуючы народнаму светапогляду і светаўспрыманню, адлюстраванаму на яго старонках, стаў творам агульнанацыянальнай значнасці, якім ён застаецца да сённяшняга дня, паколькі ўвасобіў нацыянальныя каштоўнасці чэшскага народа і ўніверсальныя чалавечыя прынцыпы.

ЛІТАРАТУРА

1. *Немцава, Б.* Бабуля / Б. Немцава. – Мінск: «Радыёла-плюс», 2007. – 255 с.
2. *Рашэтнікава, Н.* Дух і слова / Н. Рашэтнікава // Б. Немцава. Бабуля. – Мінск: «Радыёла-плюс», 2007. – С. 3–6.
3. *Vodička, F.* Božena Němcová / F. Vodička // *Dějiny české literatury II.* – Praha, 1960. – S. 567–600.